Hun gedachten onze kooi

MAARTEN DOORMAN

Hun gedachten onze kooi

Over vrouwen in de canon

Daendelslezing 2026

BOOM

Vormgeving omslag: Mijke Wondergem, Baarn
Vormgeving binnenwerk: Martien Frijns, Doetinchem

ISBN 9789024422425
NUR 320, 680
www.boom.nl

© 2026 Maarten Doorman | Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (Postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van artikel 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl).

Het opgenomen beeldmateriaal is afkomstig uit het publieke domein.

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

The eyes of others our prisons;
their thoughts our cages

(Virginia Woolf)[1]

– 1 –

Een jaar of vijf geleden ontbrandde er een discussie over een klein, niet uitzonderlijk fraai standbeeld van Mary Wollstonecraft in een onaanzienlijk parkje in Noord-Londen. Daar stond een door Maggi Hambling gemaakt, zilverkleurig beeldje van een rechtopstaande vrouw, dat uit een vormloos glanzende rotsmassa op leek te stijgen, als een hybride amalgaam van de *Venus* van Botticelli, de net gelanceerde Apollo 8 en het standbeeld van zeeheld Nelson op Trafalgar Square.

Dat het standbeeld voor enig tumult zorgde, was niet zozeer vanwege de lompe creatie waarmee eer werd bewezen aan de grote voorvechtster van vrouwenrechten. Het ging erom dat de vrouw naakt was. Waarom moest zij juist hier weer als lustobject van de mannelijke blik tevoorschijn komen? Weliswaar was het geen letterlijke afbeelding van Wollstonecraft zelf, maar waarom, zo vroeg men zich af, had dit symbool van haar denken niet toch gewoon kleren aan, net als Francis Bacon, John Locke en Adam Smith aan de gevel van de Royal Academy, een stukje verderop in Londen?

Tijdens de ophef werd het beeldje op verschillende manieren uitgedost. Ik zag op internet hoe iemand een grappig piepklein paars truitje aan de voet van het beeld had gelegd, met daaronder als mild commentaar op al het gekrakeel de tekst: 'Hey everywoman. Put on a vest and find some strong boots. There's work to do.'[2] Ja, de naakte versie van deze vrouw kon wel iets warms aan voor een plaats in de openbare ruimte, te midden van andere helden van de geest. En er was inderdaad werk aan de winkel, voor vrouwen en misschien ook wel voor mannen.

Wollstonecrafts *Pleidooi voor de rechten van de vrouw* verscheen in 1792 als *A Vindication of the Rights of Woman*, een jaar na Olympe de Gouges' *Verklaring van de rechten van de vrouw en van de burgeres* in Parijs. Heel Europa kwam na het uitbreken van de Franse Revolutie in beweging. Overal klonk de roep om vrijheid en gelijkheid, in alle streken van het continent brandde of broeide oproer, ook in wat nu Nederland is. In dat jaar nam de uitgeweken patriot Herman Willem Daendels, naar wie deze lezing is vernoemd, zitting in het Bataafs Comité om zich voor te bereiden op de inval in de Republiek der Zeven Verenigde Provincies.

Het was de aanloop tot de Bataafse Revolutie, waarin het Nederlandse staatsbestel grondig werd hervormd, een tijd vol opstand, complotten, misverstanden en twee staatsgrepen. De vraag is in hoeverre de Verlichtingsidealen van Daendels c.s., de tijdens de Revolutie luid verkondigde vrijheid en gelijkheid, bij deze veranderingen vorm kregen. Een vraag die betrekking heeft op het hele continent van destijds. En dan speciaal met betrekking tot vrouwen. Want het blijft vanuit onze huidige tijd bekeken bevreemdend, hoe weinig deze zo enthousiast bezongen idealen voor de helft van de mensheid opgingen.

Zeker, de roep om *vrijheid* behoorde tot de kern van de Verlichting. In de eerste plaats dacht men hierbij echter aan religieuze tolerantie. Daarnaast was veel strijd gevoerd voor de vrijheid van drukpers en niet te vergeten economische vrijheid om een overvloed aan handelsbeperkingen op te heffen, zoals tolbepalingen, belastingen, gilderegels, invoerrechten en accijnzen. En er was gevochten voor politieke vrijheid om zich te ontworstelen aan de machtsstructuur van het Ancien Régime en andere traditionele bestuursvormen, terwijl ook de beperkingen van de standenmaatschappij meer en meer onder druk kwamen te staan.[3]

Maar in hoeverre was het in die eeuw van de Verlichting om zelfbeschikking in de persoonlijke levenssfeer gegaan,

of, in de woorden van Isaiah Berlin, om *positieve* vrijheid?[4] Waarin je, ik noem maar wat, zelf kon kiezen met wie je trouwde (en of je trouwde), wat voor werk je deed of waar je woonde? De invloedrijkste filosoof van de achttiende eeuw, Jean-Jacques Rousseau, had laten zien hoezeer maatschappelijke conventies en andere eisen die aan het samenleven werden gesteld, onze natuurlijke vrijheid al snel beknotten. Met anderen leven impliceert altijd dat mensen elkaar hun wil opleggen en elkaars bewegingsruimte inperken. Hoe kan de maatschappij ons dan vrijheid garanderen? Deze spanning tussen natuurlijke en burgerlijke vrijheid werd voortdurend onderwerp van discussie, ook bij de vorming van de Bataafse Republiek, en de spanning tussen die twee behoort tot op de dag van vandaag tot de kern van het politieke discours.[5]

Daarin keert telkens de constatering terug dat vrijheid niet zonder *gelijkheid* kan bestaan, een opvatting die eveneens reeds te beluisteren viel bij de totstandkoming van de Bataafse Republiek, de eerste democratie in de geschiedenis van ons land. Het motto boven de Bataafse publicaties veranderde daarom op instigatie van gedeputeerde Jacob Hahn van 'Vryheid, Gelykheid, Broederschap' in 'Gelykheid, Vryheid, Broederschap: naardien de Vryheid haaren grond in de gelykheid vindt.'[6]

Maar welke consequenties had het rond 1795 overal opvlammende enthousiasme over het gelijkheidsbeginsel voor vrouwen? Kregen of verwierven ze dezelfde vrijheden als mannen? Er werden revolutionaire vrouwenclubs opgericht in Haarlem en Dordrecht, een pamflet bepleitte stemrecht voor vrouwen en bestreed dat zij bij mannen achterbleven in verstandelijke vermogens of om andere redenen ondergeschikt dienden te zijn.[7] De feestelijke optocht in Den Haag op 3 maart 1796 ter ere van de opening van het Nationale Parlement telde vele vrouwen in diverse rollen.[8] Zulke gebeurtenissen ondermijnden, in het kielzog van Mary Wollstonecrafts boek, het misogyne idee van Rousseau dat vrouwen zich niet

maatschappelijk dienden te manifesteren en thuis moesten blijven om zorg te dragen voor man en kind.

Dit vrouwbeeld van Rousseau, dat in *Émile ou De l'éducation* (1762) wordt uitgedragen, was niet nieuw, maar werd door zijn bestseller wel nieuw leven ingeblazen. Het bleef grote invloed uitoefenen op het debat over de rechten van de vrouw.[9] De filosoof had aan de ene kant hartstochtelijk voor gelijkheid gepleit, omdat er van nature geen onderscheid tussen individuen bestaat: iedereen wordt gelijk geboren. Pas door bezit, cultuur en gewoontes zouden volgens Rousseau verschillen in macht en aanzien ontstaan. Zo gauw het echter om het verschil tussen man en vrouw ging, heette dat vanaf *Émile* net zo goed 'natuurlijk.' Dat beeld kreeg de overhand, voor zover het al niet in een lange, christelijke traditie verankerd was, in ons land evenzeer als elders. Vrouwen werd in het nieuw te vormen democratisch bestel vanwege hun van de man afhankelijke positie dan ook doorgaans het stemrecht ontzegd.[10]

Er is het nodige onderzoek gedaan naar de politieke invloed van vrouwen tijdens deze geboortejaren van de Nederlandse democratie. In de Bataafse tijd, blijkt daaruit, maakten groepen vrouwen wel gebruik van het petitierecht, maar hun bij het parlement aangeboden petities werden voor kennisgeving aangenomen. Het ging immers om niet stemgerechtigde burgers – als het bij vrouwen hoe dan ook al om volwaardige 'burgers' ging.[11]

Veel onderzoek werd de laatste twee decennia ook gedaan naar de zogenaamde scheidingsthese, die suggereert dat tegen 1800 een scherpe grens ontstaat tussen aan de ene kant institutionele, professionele politiek en diplomatie, de exclusief masculiene publieke sfeer, en anderzijds de privésfeer van vrouwen en hun gezin. In dat onderzoek zijn in toenemende mate kanttekeningen geplaatst bij de verdwijnende vrouwelijke invloed op politiek en bestuur, omdat zo'n vermeende scheiding de informele invloed van vrouwen onzichtbaar

maakt.[12] Bovendien hebben vrouwen in die jaren veel meer journalistieke en politiek relevante teksten gepubliceerd dan lang is gedacht, zoals Lotte Jensen in haar proefschrift uit 2001 reeds overtuigend betoogde en illustreerde.[13]

Ondanks al deze nuanceringen bleken gelijkheid en vrijheid in en vooral ook na deze revolutionaire tijden nauwelijks voor vrouwen te zijn weggelegd. De geleerden verschillen hierbij nog altijd van mening over de vraag of de Bataafse Revolutie uiteindelijk als 'een mislukt begin van vrouwenemancipatie' moet worden begrepen. Dat is misschien zo wanneer we ons beperken tot rechten en wetgeving, maar had de vrouw zich niet al sinds de achttiende eeuw meer en meer een rol toegeëigend in het culturele leven, in correspondentie, in de salons en andere ontmoetingsplaatsen als het theater?[14] Iets wat doorwerkte in later tijden?

Er valt in de Bataafse Tijd bovendien wel vaker een pleidooi voor grotere vrijheid en gelijkheid jegens vrouwen te beluisteren, zowel bij vrouwen als bij mannen. Waren vrouwen, zo betoogde Petronella Moens, in sommige opzichten zelfs niet beter? 'Daar waar het op vlugge bevatting, op juiste, fijne beoordeling, of gevoel voor harmonie en welluidendheid aankomt, daar zal de vrouw het van de man winnen', aldus de blinde predikantsdochter in 1800.[15] En zo verdedigde de Groningse professor F.A. van der Marck in een pamflet uit 1798 net als Mary Wollstonecraft naast de gelijkheid binnen het huwelijk ook toegang voor vrouwen tot onderwijs, inclusief universiteit met promotierecht, aangezien zij net als mannen 'redemachtige wezens (zijn), inboorlingen van dit heelal en schepzels van God.'[16] Dat was mooi van professor Van der Marck. Alleen gebeurde er vervolgens welbeschouwd bijna een eeuw lang helemaal niks.